

TITLE OF THE ENTRY: Esperanza

DIVISION: Regional Languages Division

CATEGORY: Short Story-Hiligaynon

Synopsis

Sugod sang mapatay ang asawa niya mga isa na ka tuig ang nagligad, nadulaan na sing kapagsik nga magkabuhi si Esperanza. Tubtob subong wala niya malupig ang kasubo nga nagapigos sa iya. Suno sa iya doktor, madamo sa ginabatyag niya mga palatandaan sang sakit nga depresyon.

Nagdalom ang ginabatyag ni Esperanza sang magsulod ang COVID-19 nga pandemya. Nag-lockdown ang ila probinsiya kag gindilian ang mga tigulang nga kaangay niya nga magguwa kay madasig sila malatonan sang virus.

Sang mapatay ang ginakabig niya nga utod tungod sa COVID-19, masakit nga hilibion lamang ang nabalos ni Esperanza sang ginpunggan sia nga magguwa agod magduaw.

Bangod sa mga nagkalatabo sa iya palibot kag sa sulod sang iya panimalay, nagtuyo si Esperanza nga tapuson ang iya kabuhi paagi sa pag-overdose sang ginresita sa iya nga bulong. Amo lang ini ang kaluwasan nga makita niya kay wala sia nagatuo nga mabulong pa sia.

Wala ginpaabot ni Esperanza nga ang iya kaluwasan magaabot sa dagway sang isa ka bata nga apat ka tuig ang panuigon — si Caloy. Paagi kay Caloy, nahangpan niya ang katapok sang kabuhi, nga dapat ini tipigan kag pangapinan. Ginkabig niya ini nga kabalaslan kay Caloy nga malig-on ang handom nga magkabuhi, nga ang yano sini nga kadlaw mga hapulas nga nagakanay sang iya mabug-at nga balatyagon.

Mangin madinalag-on ayhan ang pakipagbato ni Esperanza sa iya sakit nga depresyon?

Esperanza

Ang huna-huna ni Esperanza kaangay sang iya hardin nga gin-imotan sang pagtatap, gani tinubuan ini sang mga hilamon kag balagon nga nagpadulom sang iya panimuot.

Indi mapahamtang ang iya balatyagon pagkalumbos sang ambulansiya nga nag-apas kay Suping. Ginkabig niya nga wala na ini kay ang tanan nga mga kakilala nila nga nagmalasakit, lunsay wala ginpalad nga mabuhi. Ginapanagupnop niya nga maapas man sila gilayon ni Caloy, kon indi bangod sa virus, bangod sa tuman nga kasubo. Ang ini nga panghuna-huna nagdulot sa iya sang kapung-aw apang wala na sia sing luha nga itigis.

Ginhanda niya ang iya kaugalingon sa iya kamatayon. Madugay na niya ini gintuyo kay napat-od niya wala sing pulos ang kabuhi nga madulom ang palaabuton. Ginaaningal niya ang sabantay nila ni Suping, ang iya hinablos kag kabulig sa balay, sang matukiban sang doktor ang iya ginabatyang.

“Nanigulang lang ko, wala ko ka bati sang sakit nga depresyon sa amon panimalay,” ang sukma ni Esperanza kay Suping sang makapauli sila, ang iya tingog may simbog sang paglalis.

“Ambot gani, Nang,” ang sabat ni Suping. “Mga bag-o na abi subong ang sakit.”

“Sang una bisan wala bulong, nagaayo,” ang dugang ni Esperanza. “Unay nga mangasubo ang tawo kay may lisod.”

Ginhulat niya nga magsabat si Suping apang wala ini nagtingog. Nasat-om niya nga nagalikaw si Suping nga magbuhi sang mga halambalon nga makapatublag sang iya balatyagon. Masami nga madasig sia mag-ugtas sa bisan magagmay nga mga butang.

Bangod may pagpamalabag sa iya huna-huna, wala niya ginatuman ang sugo sang doktor nga imnon matag adlaw ang ginresita nga bulong. Ang mga tableta nga ginahatag sa iya ni Suping matag bulan, likom niya nga ginatago sa iya aparador.

“Nang, may alibyo man ang bulong mo?” ang pamangkot ni Suping sang ginadaho sini sa iya ang iya bulong para sa bulan sang Abril.

Wala sia magsabat kag dayon niya talikod. Mabatian pa niya ang tingog sang iya doktor sang una nila nga pagkitaay. Madamo kuno sa ginabatyag niya mga palatandaan sang sakit nga depresyon. Nagsugod ang mga ini sang magtaliwan ang iya bana nga si Jose mga isa na ka tuig ang nagligad. Tubtob subong wala niya malupig ang kasubo nga nagapigos sa iya.

Sang mapatay si Jose, nadulaan sing kapagsik si Esperanza gani ginpakamaayo niya nga mag-retiro bilang librarian sa isa ka elementarya nga buluthoan. Nagtahaw ang iya gana nga magbangon kag magkalihok matag adlaw. Sa iya pagbanta, indi niya kinahanglanon ang kuwarta para mabuhi. May ginabaton man sia nga pensiyon matag bulan sa gin-obrahan sang una ni Jose.

Naglaom si Esperanza nga sa iya pagretiro, mangin masulhay ang pangabuhi niya kay wala sia sing palaligban magluwas sa pag-atipan sang iya mga kabulakan. Apang wala sia makasayasat nga mas mabudlay ang pangabuhi niya kay wala na sia sing ginasunod nga oras kaangay sadtong nagaobra pa sia. Wala nagasibo ang tion sang iya pagkaon kag naglas-ay na ang iya panabor. Nagbaylo man ang iya panulog kay masami kaagahon na sia ginaduaw sang katuyo. Masunson nga ginatamad sia bisan magbangon kag mag-ilis gani napabay-an na niya ang iya kaugalingon. Nagapulopungko kag nagaligid-ligid lang sia sa iya hiligdaan, nagatulok sa malayo, lampas sa iya hardin sa guwa sang iya hulot-tulologan, didto sa indi matultol nga gintaipan sa kalibotan sang iya huna-huna sa diin nagahalok ang langit sa baybayon.

“Nang, may alibyo man ang bulong mo?” ang liwat nga pamangkot ni Suping, “Basi wala ka nagaayo kay wala mo ginainom ang bulong mo. Nang?”

Masami manayok-nayok nga kagulangan ang ginalatas sang paminsaron ni Esperanza, gani sang mabatian niya ang mabaskog nga tingog ni Suping, daw balagon ini nga ginlalas nga nagpabalik sang iya panimuot. Wala niya mamutikan nga kagina pa nagahulat si Suping sang iya sabat. Amo ini ang dalayon nga nagakatabo sa iya. Nagakadulaan sia sing gana sa subong nga panahon, kag mas ginapasulabi ang magkabuhi sa kalibotan sang iya huna-huna.

“Ginainom ko man,” ang balibad niya.

Maayo nga ara si Suping nga nagakabalaka sa iya. Mabatyagan niya ang kaputli sang pag-ulikid sini sa iya. Si Suping ang nagtulod sa iya nga magpatan-aw sa doktor sang matalupangdan nga nagapabukot si Esperanza sa iya hulot-tulologan kag wala na nagatambong sa mga kahiwatan sang iya mga kakilala. Matinahuron ini sa iya bisan ginaakigan niya ini tungod sa wala pulos nga kabangdanan. Nagaduko lang si Suping samtang ginabaton ang lapdos sang matalom nga mga tinaga ni Esperanza. Wala ini nagatanom sang aligotgot sa iya kay, siling man ni Suping sa iya, nahangpan sini ang iya kahimtangan. Nakabatyag si Esperanza sang kahuya sa iya kapintas kay Suping, nga ayhan bangod sa iya balatian, indi niya mapunggan ang iya kaugalingon. Hinablos niya sa pakaduha si Suping nga ginkuha niya nga kabulig sang nag-abot ini gikan sa Negros.

Nagbusong si Suping sa lalaki nga may panimalay na sa tabok nga isla. Ginlikom ini sa iya sang iya kahagugma, kag sang natukiban sini nga nagabusong si Suping, ginpilit niya ini nga ipahulog ang bata. Ugaling bisan wala sia sing madangupan sadto, maisog nga ginpanindogan ni Suping nga buhion ang bugay sa iya tiyan, kay nahangpan niya nga sia lang ang makapangapin sa lapsag nga wala pa sing kusog kag tingog — si Caloy.

Ang kabuhi ni Suping kag ni Caloy nagtandog sang balatyagon ni Esperanza kay wala ini sia ginbugayan sang bata. Madalom ang pagpalangga ni Esperanza sa mag-ilo, kag ginakabig niya sila nga kabahin sang iya tunay nga panimalay.

Nagpasalamat sia sang madumdoman ang panugyan sa iya ni Fely, nga magkuha sang kabulig sang wala na si Jose. Nagbulig man ini sa mag-ilo sang namutikan niya ang nangin kapalaran nila.

Katubo kag kadungan nga nagdako ni Esperanza si Fely gani utod ang pagkabig niya sa iya. Bangod bugtong sia nga bata, si Fely ang masami niya nga upod sa tanan nga kaladtoan. Si Fely man ang nangin tulay sang pagkilalahay kag pagdayunay nila ni Jose. Nakabatyag sia sang kahidlaw kay Fely nga madugay na niya nga wala makita.

“Hapitan mo si Fely kon makapanindahan ka,” ang bilin niya kay Suping. “Singganon mo makadto ko sa iya sa Domingo pagkatapos sang misa sa aga.”

“Huo, Nang,” ang sabat ni Suping. “Daw nahadlok ko gani magguwa subong kay nagalagaw na ang virus diri sa aton. Damo na ang nagkalamatay.”

“Sahot ka man sang virus nga ina,” ang sabat ni Esperanza. “Himo-himo lang ina sang mga negosyante.”

“Ay, Nang, wala na subong nagabaton ang mga punerarya sa kadamuon sang patay,” ang sabat ni Suping. “Ginasunog na lang ang iban agod indi maglaton ang virus. Sa iban nga lugar, bati ko ginapanglubong na lang nga wala na gina-embalsamar.”

Gin-anunsiyo sang World Health Organization nga ang paglapta sang COVID-19 isa na ka pandemya. Bangod sa kadamuon sang nagkalamatay sa COVID-19 sa kaiping nga banwa, ginpatuman ang lockdown sa ila lugar. Gindilian ang paglagaw sang mga pumuluyo magluwas sa nagakinahanglan nga magguwa. Bilang ayuda sa mga panimalay nga indi makaguwa agod mag-

obra, nanagtag ang ila barangay sang food pack nga may unod nga lima ka kilo nga bugas, lima ka lata nga sardinas, isa ka dosena nga noodles, kag isa ka putos nga tinapay.

Ang pandemya nagdulot sa mga pumuluyo sang kahadlok kag pagpangduha-duha sa palaabuton. Siling sang gobyerno wala pa sing natukiban nga bulong sa virus, gani wala kapat-
oran ang tanan. Bangod sini nadugangan ang kalas-ay ni Esperanza nga mangabuhi, nga nangin
landong nga naglikop sa iya kalibotan.

“Nang ...” ang malagday nga hambal ni Suping sang magbalik ini gikan sa pagpanindahan.
“Indi maayo ang dala ko nga balita.” Natulam-os sang luha ang iya mga mata.

Nagtulok si Esperanza sa iya, ginasat-om sa iya mga mata ang dala nga kagubot, nga
hilmong nga nagakabod kag nagabaknal sa iya dughan.

“Ano to?” ang hambal ni Esperanza nga subong nalatnan na sang dirham ni Suping.

“Nang” Inanay nga nagdulog si Suping. “Patay na ... si Manding Fely.”

Wala sing panitibi-tibi nga nagtiyabaw si Esperanza sang mamasngaan ang panugiron sang
iya hinablos. Ang mga tinaga nga ginbuy-an ni Suping, mga sundang nga naghandos sa kaundan
ni Esperanza. Wala sia makalikaw. Nanangis sia bilog nga gab-i sa pagkamatay sang iya ginakabig
nga utod.

Nalatonan si Fely sang virus nga dala sang iya bata nga nagaobra sa hospital. Makatalagam
kay tatlo lang ka adlaw, nagpalangluya ang kalawasan ni Fely kag hinali nagpungha-pungha ini
nga ginalagas ang iya pagginhawa tubtob nga nautod ang iya kabuhi. Ang kakunyag nga iya
nabatyagan sang nagatuyo sia nga duawon si Fely, nagtigbaylo sa dagway sang kasubo. Wala gid
magsulod sa huna-huna ni Esperanza nga mauna si Fely kay mas pasik kag palakaon ini sa iya.
Gani sang ginpunggan sia nga magguwa agod magduaw sa iya suod nga abyan, mas masakit ang

hilibion ni Esperanza. Gindilian nga magguwa ang mga tigulang nga nagapanuigon kan-oman kag pasaka kay madasig sila malatonan sang virus.

Humalin sang mapatay si Fely, nangin mas malayo ang panimuot ni Esperanza sa mga tawo sa iya palibot bisan pa kay Suping. Nagbalansuli ang iya panulog kag pangaon. Indi sia gilayon matulogan sa kadamuon sang iya ginapanumdom. Kon aga, indi sia maistorya sing maayo ni Suping kay bisan ginapamangkot, wala sia nagasabat. Malayo ang iya paminsaron nga kon kaisa, hinali lang matulo ang iya luha nga wala sing kabangdanan kag indi man niya mapunggan. Sia mismo indi makahangop sang iya ginabatyang. May indi matungkad nga kapung-aw nga nagaguob sa iya kaundan, sa iya tagipusuon, sa iya kalag. Sa sini nga mga higayon, ginapangamuyo ni Esperanza nga kabay bawion na sia sang Makaako.

Masanag na ang kalibotan sang magbangon si Esperanza isa ka adlaw matapos ang malaba nga kagab-ihon, apang wala sia sing may naabtan nga pamahaw sa lamesa. Natingala sia kay naandan niya nga matag aga, nakahanda na ang pagkaon sa wala pa sia makamata. Gintawag niya si Suping. Sang wala ini magsabat, ginkadtoan niya ini sa ila hulot-tulologan. Naabutan niya si Suping nga nagahigda nga nagapiyong. Nagmuklat ini sang mabatyagan niya nga may nagsulod.

“Suping, may ginabatyang ka?” ang pamangkot ni Esperanza.

“Nang, indi ka magpalapit sa akon,” ang nabungat ni Suping nga paus ang tingog. “Nang, pasensya gid. Wala ako makahimos sang pamahaw. Kalain sang pamatyag ko halin kagab-i.”

“Ngaa wala ka dayon magpabalo? Diin si Caloy?”

“Gintilawan ko magbangon kagina, galing wala ko kusog,” ang sabat ni Suping. “Kagina pa nagguwa si Caloy.”

Kitaon ang itom sa idalom sang mga mata ni Suping. Wala ini matulogi kagab-i. Pila na gali ka adlaw nga gindala-dala niya ang ginabatayang nga kakapoy nga may upod nga hilanat,

ugaling ginlikom niya ini sa kahadlok nga ipakuha sia ni Esperanza sa barangay. Ginapanumdom niya nga wala sing maasikaso kay Caloy kag mahimos sa sulod-balay.

“Na-trangkaso ka?” ang pamangkot ni Esperanza.

“Huo, Nang. Pamatyag ko nalatnan ko sang virus,” ang sabat ni Suping. “Nabudlayan ko magginhawa.”

Sugong sa buot nga ginpatawag ni Esperanza ang barangay agod tuhoyon ang kahimtangan ni Suping. Sang makapamat-od nga COVID-19 ang ginabatyag ni Suping, gilayon nga nagpatawag ang barangay sang ambulansiya agod idul-ong si Suping sa hospital.

Natublag si Caloy sa madasig nga nagkalatabo kag sa maigpat nga sulo sang ambulansiya. Nagapulok ini sa pagkauyat ni Esperanza kay luyag niya mag-upod kay Suping. Tuyo man tani nga dal-on si Esperanza kag si Caloy sa hospital kay basi nalatonan na sila, apang nangindi si Esperanza kay wala man sila sing may ginabatyag. Nagpasugot ang barangay kag ginbilinan nga indi sila magguwa sa sulod sang duha ka semana. Pagadul-ongan lang sila sang food pack matag semana.

Sang naglakat ang salakyan, wala na mapunggi ni Esperanza si Caloy nga nanginpadlos kag naglagas sa salakyan nga nagapalayo. Nagahailibion ini nga ginatawag ang iya iloy kag nagapakitluoy nga paupdon sia. Nagdulog lang sia sang nagliko na ang salakyan. Gin-apas sia ni Esperanza kag gindapit pauli. Nag-upod man ini sa iya nga padayon nga nagapanangis.

Ang huna-huna ni Esperanza kaangay sang iya hardin nga gin-imotan sang pagtatap, gani tinubuan sang mga hilamon kag balagon nga nagpadulom sang iya panimuot.

Indi mapahamtang ang iya balatyagon pagkalumbos sang ambulansiya nga nag-apas kay Suping. Ginkabig niya nga wala na ini kay ang tanan nga mga kakilala nila nga nagmalasakit, lunsay wala ginpalad nga mabuhi. Ginapanagupnop niya nga maapas man sila gilayon ni Caloy,

kon indi bangod sa virus, bangod sa tuman nga kasubo. Ang ini nga panghuna-huna nagdulot sa iya sang kapung-aw apang wala na sia sing luha nga itigis.

Ginhanda niya ang iya kaugalingon sa iya kamatayon.

Nagsindi sia sang kandila. Wala liwat sing kuryente. Pila na ini ka adlaw nga nagakandila lang sila matag gab-i.

Ginpili niya ang puti nga saya nga ginsuksok niya sa kasal nila ni Jose. Nagdulog sia nga ginapanganinaw ang pagdaho ni Jose sang iya kamot sa iya amay sang malapit na sila sa altar sang simbahan. Sila ang mga lalaki nga salandigan ni Esperanza. Sa pagkatin-aw sang hitabo sa iya huna-huna. Bataon pa sila sang iya kahagugma kag ang kalibotan mawayang kag maabi-abihon sa ila mga handom. Nagayuhom sia nga ginatultol ang mga tinuig sang iya pagkabata.

Sang makailis, gilayon nga ginpangtipon niya ang iya bulong. Anom ka sulodlan ang wala pa mabuksi. Isa ka sulodlan para sa isa ka bulan, gani anom ka bulan nga wala niya mainom ang bulong nga tani makapahagan-hagan sa iya ginabatyag. Ginbubo niya ang mga tableta sa malapad nga panyo nga nahumlad malapit sa bi-bi sang iya hiligdaan. Ang panyo nga ini ginhatag sa iya ni Jose sang bag-o pa lang sila nga magkahagugma. Ginhaplos niya ang iya palad sa mapino nga habol sang panyo samtang ginahimutaran ang duag-kahil nga mga tableta. Makatilingala ining mga magagmay nga butang nga makapaayo kag makapapas sang kabuhi.

Inanay niya nga ubuson sang inom ang mga tableta agod malunod ang iya kapung-aw. Amo ini ang kaluwasan nga makita niya kay wala sia nagatuo nga mabulong pa sia. Indi na magdugay kag magaupdanay liwat sila ni Jose kag liwat mangin bug-os kag lunsay ang iya kalipay.

Nagasandig si Esperanza sa ulohan sang hiligdaan. Sa iya kilid nga lameseta, may pitsel sang tubi kag baso nga nahanda. Nagkuha sia sang isa ka tableta kag iya ini gintulon kag ginpadalondonan sang tubi. Wala sia nagadali, inanay ang iya pagkalihok. Sa ulihi nga higayon,

bilang pamaalam sa kabuhi nga iya pagatalikdan, luyag niya nga mabatyagan ang kabugnaw sang tubi sa iya tutunlan, ang kasagapra sang iya palad sa henero sang iya panapton, ang kaamyon sang usbong sang duta nga bag-o lang nabunyagan sang ulan, ang ugoy sang raginit sang iya dumaan nga balay, ang kahumok sang iwag sang kandila sa iya panan-awan.

Sang makainom sia sang tatlo ka tableta, nadumdoman niya nga magsulat. Mas maayo nga makapamilin-bilin sia bisan wala na sia sing malapit nga mga himata. Luyag niya nga indi pagsunogon ang iya nga lawas kag ilubong sia sa tupad ni Jose.

Nagbalik sia sa pagkasandig sa hiligdaan sang matapos sia magsulat. Nakaduha sia sang tulon sang makabati sang pagpanuktok. Mahinay ang pagpanuktok nga may upod nga tingog nga nagapanawag sa iya. Nagdulog sia sang makadali kag nagtindog. Daw hinali nagtiyog ang iya panulokan. Ginbuksan niya ang ganhaan.

Si Caloy. Nagatindog ini sa atubang niya nga nagahakos sa ginaali-ali nga ulonan, ang kasanag sang kandila nagasilak sa nagapalamarok sini nga mga mata. Nadumdoman niya ang hambal ni Suping nga indi matulogan si Caloy kon indi niya ini mahulid nga ulonan. Ayhan nagapahugaw ini sang iya balatyagon.

“Lola, wala pa kabalik si Nanay,” ang hambal sang bata. “San-o ta manyapon?”

Nagtulok sia sa iya palibot. Indi na niya mamasngaan ang mga puno sa guwa sang bintana. Ligom sa kadulom ang sulod sang balay. Ayhan kagina pa sia ginatawag ni Caloy. Nakabatyag sia sang kaluoy sa bata. Kagina lang sang aga gindala si Suping sa hospital. Sa iya pagbanta, wala sing hinalong-ong ang bata nga indi na niya makita pa ang iya iloy nga buhi.

Natandog ang balatyagon ni Esperanza sang makita ang kahimtangan ni Caloy nga ayhan ginaantos ang kagutom kay wala sila makapamahaw kag makapaniyaga. Ang ulihi niya nga

madumdoman, nagapungko si Caloy sa kilid sang bintana kag nagatulok sa guwa sang kudal nga nagahulat sa iya iloy.

“Dali, mahimos kita sang iyapon,” ang balos niya.

Gindapit niya si Caloy pagguwa. Ginsugo niya ini nga sindihan ang mga kandila sa sala. Nagalingin ang ulo niya apang ginpilit niya nga makalakat sang tadlong. Nag-inom sia sang madamo nga tubi, kag ginluog ang iya tialok agod isuka ang natulon nga mga tableta. Sang nagsulhay ang iya pamatyag, gintultol niya ang mga de lata nga mahipid nga gintangkas-tangkas ni Suping sa aparador. Kadamo sang nabaton nila nga ayuda sa barangay pagsugod sang lockdown.

“Ano gusto mo nga sud-an?” ang pamangkot niya kay Caloy sang magbalik ini matapos masindihan ang mga kandila.

“Corned beef,” ang maabtik nga sabat ni Caloy.

Nagtango sia nga nagayuhom. Nadumduman niya nga uyon man sadto ni Jose isud-an ang corned beef kapin pa kon madamo ang panakot nga kamatis kag sibuyas. Liwat nakabatyag sia sang kahidlaw kay Jose. Ginapanganinaw niya ang iya yuhom, ang mabilog kag masinaw niya nga mga mata, ang kalulo sang iya panulok nga nagahakos sa iya kabug-osan.

“Lola, diin si Nanay?”

“May ginkadtoan lang.”

“San-o sia mapuli?”

“Basi dugay-dugay ari na sia.” May dagta sang paghimutig ang iya tingog. Nabinag-binag niya nga wala sing pulos nga isaysay niya ang natabo kay Suping kay indi makahangop ang bata.

Madamo pa nga mga pamangkutanon si Caloy samtang nagakaon sila. Amo man ang sabat ni Esperanza bisan ang iya huna-huna naglagday sa bulong nga iya gin-inom. Ang iya panimuot

nahigot sa mga tableta sa iya hiligdaan. Ginatuyo niya nga ipadayon ang iya ginsugoran karon pagkatapos nila kaon.

Makita niya ang kalipay sa igpat sang mga mata ni Caloy kag sa mahagpok sini nga kadlaw. Nakasiling si Caloy nga nabusog sia sa sud-an nila nga corned beef. Katatlo ini magkuha sang kanon. Nalipay si Esperanza nga ayhan sa kagutom sang bata, wala niya matalupanggi ang kadulom sa iya palibot.

Nakabatyag si Esperanza sang pagkabalaka sa bata. Nahadlok sia sa matabo kay Caloy kon wala na sia. Ginsikway niya ini nga paminsaron kay subong mas malahalon ang iya kapahuwayan.

Sang mahimos nila ang kinan-an kag mga gamit sa kusina, gindala niya si Caloy sa banyo agod sibinan. Wala sia makaatipan kay Caloy humalin sang una kay ara man si Suping. Bisan wala sing anak, nahangpan ni Esperanza ang mga kinahanglanon sang bata. Ginhugasan niya ang mga tiil kag kamot sini kag ginsibinan ang iya lawas. Sa sulod-balay lang si Caloy subong nga adlaw gani wala sing higko ang iya mga tiil. Nakahibalo si Caloy magtinlo sang iya ngipon kay gintudloan ini ni Suping.

“Lola, ngaa dulom kon gab-i?”

“Kay wala na adlaw.”

“Ngaa diin nagakadto ang adlaw?”

Nagyuhom si Esperanza nga wala magsabat. Wala na man nagpadayon si Caloy.

Sang matapos ang tanan, gindul-ong ni Esperanza si Caloy sa hulot-tulologan nila ni Suping. Apang sang nakita niya nga daw nahadlok ang bata nga mabilin nga nagaisahanon, gindala niya ini upod sa iya kuwarto. Didto niya anay patulogon agod may upod ang bata.

“Lola, istoryahi ko sang amo kag bao,” ang pangabay ni Caloy.

“Di bala kapila mo na ina nabatian?”

“Huo, pero gusto ko liwat pamatian kay daw nalipat na ko.”

Wala sing may nahimo si Esperanza kondi isugid ang pag-amigohay ni Amo kag ni Bao, ang sugilanon nga ginpasa-pasa sang katigulangan sa ila mga kabataan kag kaapohan. Subong nga kan-oman kag tatlo na ang iya panuigon kag sa adlaw nga namat-od sia nga utdon ang iya kabuhi, ginsaysay ni Esperanza ang maduagun kag masadya nga sugilanon sang mag-abyan. Pati sia naham-ot kag nalipay sa iya pagsaysay.

Nadumdoman ni Esperanza ang iya pagkabata. Tuman ang pagpalangga sa iya sang iya mga ginikanan kay bugtong sia nga bata. Ang kapislian ni Esperanza sa mga ulitawo nga nagpangaluyag sa iya, natupongan lamang sang kaid-id sang iya mga ginikanan sa pagpili sang iya pamanahon. Naluyagan nila si Jose nga bata sang kilala nila nga pamilya sa ila lugar. Wala sing pinasahi nga kaambong ukon kaalam si Jose, apang mapinalanggaon ini kay Esperanza gani nahulog ang iya buot diri.

Masanaaw ang kalibotan sang magmata si Esperanza. Natulogan sia sa tupad ni Caloy nga wala niya matapos masaysay ang pagpasimpalad ni Amo kag ni Bao. Mamag-an ang pamatyag niya nga nagbangon. Nakabawi sia sa madugay nga pagpamulaw sang nagligad nga mga semana. Matawhay ang iya paminsaron kag mapasik ang iya pagkalihok. Sa iya huna-huna, ayhan amo ini ang balatyagon sang nakatulog sang mahamuok.

Ginbalikid niya ang ginhigdaan sang madumdoman niya si Caloy. Wala ini sa hiligdaan. Nagdali-dali sia guwa sa iya hulot-tulologan kag ginsugkay sang iya panulok ang kabilogan nga balay. Nakita niya si Caloy nga nagapungko sa tupad sang bintana nga daw may ginahulat.

“Aga ka pa nagmata,” ang hambal niya. “Ngaa higko ang kamot mo?”

“Lola, nagtanom ko balunggay, para may lutuon si Nanay pagpuli niya.”

Mangusisa pa tani si Esperanza, apang nagdalagan na si Caloy pagguwa. Ginsundan niya ini pakadto sa hardin, kag didto niya nakita ang mga paklang sang balunggay nga wala na sing mga dahon. Ginluto ini ni Esperanza sang isa ka adlaw.

“Ay, sus, nga bata ini,” ang nasambit ni Esperanza nga nagakadlaw. “Indi ini magtubo.”

“Ngaa haw?” ang pamangkot ni Caloy. “Bunyagan ko na adlaw-adlaw.”

“Liso kag sanga sang balunggay ang ginatanom para mabuhi.”

Naghipos lang si Caloy samtang padayon ini nga nagatan-aw sa nagaidas nga mga paklang sang balunggay nga ginhimo niya nga kudal palibot sa mga kabulakan ni Esperanza.

Nakita ni Esperanza ang kasiok sang iya hardin. Pila na ka bulan nga pinabay-an niya ang iya mga kabulakan. Wala niya mapunggi ang pagpanigal-ut sang luha sa iya mga mata. Ginhandom niya nga tani angay ka putli sang huna-huna ni Caloy ang iya balatyagon, nga nagatuo nga mangin maayo ang palaabuton.

“Lola, ngaa nagahibi ka?” ang pamangkot sa iya ni Caloy.

Nagliso sia. “Dali, mamahaw kita anay kag padayunon natun ang pagpananom sang balaunggay.”

Nagtig-ang kag nagprito sang itlog si Esperanza. Corned beef liwat ang ginpangabay nga sud-an ni Caloy. Ayhan bangod manami ang tulog kagab-i kag nabanga ang paminsaron sa madamo nga mga pamangkutanon ni Caloy, naganahan sang kaon si Esperanza. Bisan duha lang sila kag malayo ang antad sang ila panuigon, malipayon ang ila pag-istoryahanay samtang ginabuligan nila sang kaon ang isa ka bandihado nga kan-on, apat ka itlog, kag isa lata nga corned beef. Nagtimpla man sia sang mainit nga kape. Sa iya pagbanta, kon amo sini kabaskog ang iya pangaon, indi magdugay mabalik ang iya kapagsik.

“Busog ka na?” ang namuno ni Esperanza sang makita nga nagdulog si Caloy sa pagkaon bisan may bilin pa nga kan-on kag sud-an sa iya pinggan.

Malawig nga kalinong ang ginbalos ni Caloy.

“Lola, ano oras maabot si Nanay?”

Wala gilayon makasabat si Esperanza. Gintulok niya ang matin-aw nga mga mata ni Caloy.

“Basi may ginhapitan pa sia,” ang sabat niya. Madimdiman ni Esperanza ang kasubo nga nagausbong sa mga mata ni Caloy. Ginpalapitan niya ini kag ginhakos. “Indi ka magkasubo. Ari ako.”

Nagtango lang ang bata nga nagapisngo kag nagsandig sa iya, kitaon sa iwag sang adlaw ang nagakanaw-kanaw niya nga mga luha. Daw ginakumos ang tagipusuon ni Esperanza. Nabinagbinag niya ang matabo kay Caloy pananglit wala na sia. Tuman ka manghod ang panuigon ni Caloy nga indi pa sini masarangan buhion ang kaugalingon. Wala sia kilala nga mga himata nga mabilinan sang bata.

“Lola, updon mo ko kon maglakat ka, ha?”

Nagadalom ang huna-huna ni Esperanza. Nadumdoman niya ang mga tableta nga daw nagapanawag kag nagahulat sa iya pagbalik. Bangod sa kahimtangan ni Caloy, nabaki-baki niya nga ayhan kinahanglanon sia sang bata. Matuod nga nakapoy na sia kag nagapangita man sang masandigan, apang ayhan ang kabuhi niya mangin mapuslanon kon iya ini ihalad sa iban. Ang ini nga panghuna-huuna nagdulot sa iya sang bag-o nga handom sa kabuhi.

Sang makapanghimos sang ila kinan-an, nagpadayon sila sa hardin agod bunloton ang mga hilamon nga nagtulubo. Nagbulig man si Caloy pamulot sang laya nga mga dahon sang santol kag bayabas. Bisan nagatulolagay ang balhas, mamag-an ang pagginhawa ni Esperanza. Inanay niya nga gin-untay ang iya mga tiil sang makatindog sa pagpanghilamon. Sa madugay nga panahon,

subong lang sia nakabatyag sang kasulhay kag kalipay. Ayhan nasilakan sia sang adlaw kag nabalhasan gani manaya-naya ang iya pamatyag.

Nangin madinalag-on kag malipayon ang adlaw sang pagpaninlo nila ni Caloy sang hardin. Nag-ulan sang hapon gani nabunyagan ang mga tanom nga madugay na nga uhaw sa mabugnaw nga ulan kag maalabaab nga pagtatap. Nagpasugot man gilayon si Esperanza sang nagsiling si Caloy nga maligo ini sa ulan. Nakunyag ang bata nga magdalagan pakadto-pakari sa danaw kag magsalod sang tubi-ulan gikan sa salolong sang balay. Sa huna-huna ni Esperanza, madamo pa nga malipayon nga mga inadlaw ang nagahulat kay Caloy. Kinahanglan lang sang bata ang tion nga maghamtong.

Masulod na sa duha ka semana sang gin-apas sang ambulansiya si Suping, apang tubtob subong wala gihapon sing pahibalo sa iya kahimtangan. Wala sing mensahe ukon tawag kay Esperanza. Wala man sia sing may mapamangkotan nga nakahibalo sang nagakalatabo.

Sa matag hapon nga nagtahaw na ang init sang adlaw, makita ni Esperanza si Caloy nga nagapanampuay sa tupad sang bintana kag nagatulok sa guwa sang kudal. Napat-od niya nga nagahulat ini sa pag-abot sang iya iloy. Bisan nagalaom sia nga tani maayo ang kahimtangan ni Suping, wala gid sia sing mala-buhok nga pagduha-duha nga mapatay si Suping sa iya balatian. Daw ginkusi ang tagipusuon ni Esperanza sa paminsaron nga mangin ilo si Caloy. Ginapaabot niya nga sa indi magdugay, may manawag sa iya sa guwa sang ila kudal agod ipabalo nga wala na si Suping.

Pagkaligad sang duha ka semana, hilmon ang pagrabong sang mga kabulakan ni Esperanza. Sa wala untat nga pagpanghulbot nila ni Caloy sang mga hilamon, sa matag adlaw nga pagpamunyang, kag sa mainit nga pagpalangga niya kag pagpanikasog nga maulian ang katahom sang iya hardin, madasig nga nag-anyag ang palibot. Gin-amat niya hagbas ang nagalabaw nga

mga sanga sang puno sang madre de kakaw. Ginpanglalas niya ang nagakamang nga mga kadena de amor sa kudal nga kawayan. Ang sang una masiok nga hardin, subong maligwa kag manayana naya na tan-awon. Nagalapos na ang silak sang adlaw gani naiwagan ang kadulom sang palibot.

Ang huna-huna ni Esperanza kaangay matuod sang iya hardin, apang subong nakatilaw ini sang mautitid nga pagtatap nga bisan ang magagmay nga mga hilamon indi makapanggamot kay dalayon ini nga ginapanghulbot kag ang mga balagon dalayon man nga ginapanghagbas gani indi makapanagalapkap sa kudal nga kawayan.

Sa inanay nga pagbaylo sang hardin, nag-ayo man ang pamataygan ni Esperanza. Nahangpan niya ang katapok sang kabuhi, nga dapat ini tipigan kag pangapinan. Ginkabig niya ini nga kabalaslan kay Caloy nga malig-on ang handom nga magkabuhi, nga ang yano sini nga kadlaw mga hapulas nga nagakanay sang iya mabug-at nga balatyagon.

“Caloy, dali, manyaga na ta,” ang tawag ni Esperanza.

Gintungtong niya ang bag-ong sukad nga kan-on kag magbalik sa dapog agod galuhon ang linapwahan. Wala sing subak ang iya ginluto kay indi sia makaguwa agod magbakal sang lab-as nga isda kag karne. Nangin mahuyogon magluto si Esperanza humalin nga wala si Suping.

Hinali may nabatian sia nga naglagbong gikan sa iya hulot-tulologan. Liwat niya nga gintawag si Caloy sang madugay nga wala ini makasabat. Ginsugo niya ini nga kuhaon ang pitsel sa iya hulot-tulologan. Gilayon nga ginkadtoan niya ini.

Wala niya ginapaabot ang iya masapwan. Hinali nagtay-og ang iya palibot kag daw bayaan sia sang panimuot. Nakita niya si Caloy nga nahamyang sa kilid sang iya hiligdaan malapit sa lameseta nga wala sing pangalibotan. Indi niya matuhoy ang himuon.

“Caloy!” ang una nga tinaga nga nag-awas sa iya ba-ba. “Caloy, naano ka?”

Nakita niya ang nakuom sa palad ni Caloy — mga tableta nga duag-kahil. Ang iban naglalapta sa salog. Nahangpan niya ang natabo. Ayhan dulsi ang panan-awan ni Caloy sa mga tableta kag ginkaon niya ini.

“Caloy!” Ginyugyog niya ang bata sa pagpasimpalad nga magmuklat ini.

Inanay nga naghulag si Caloy nga ginapilit buksan ang iya mga mata.

“Nagalingin ulo ko, Lola,” ang nabungat ni Caloy. “Gintilawan ko ang mga dulsi mo.”

“Pila ka bilog ang ginkaon mo?”

Wala magsabat si Caloy. Hinali nga nagsuka ini. Makita ni Esperanza ang wala pa matunaw nga ginpamahaw nila kagina kag ang duag-kahil nga tubi. May ginluad man ini nga pingas sang tableta nga wala pa matunaw.

“Isuka!” ang tingog niya may dagta sang pagpang-alala. Nagburon ang panulok ni Esperanza sang hinali nagdalodo ang luha sa iya mga mata. Mahimo ikamatay ni Caloy ang pagkaon sang mga tableta. Indi niya mabatas nga madulaan sia liwat sang ginapalangga nga tawo, isa ka bata nga naghatag sa iya sang kabangdanan nga ipadayon ang pagkabuhi.

Sagunson ang pagpalanuka ni Caloy. Gilayon nga ginpainom ni Esperanza sang tubi sa pitsel ang bata. Liwat nga nagsuka si Caloy. Puraw tubi na lang ang nagguluwa subong. Ginpahigda niya ini sa katre. Ginpaminsar niya nga dal-on sa hospital si Caloy, apang sia man ang namatok sini kay nadumdoman niya ang mga panugiron nga wala na nagabaton ang mga hospital subong kay wala na sila lugar. Nahadlok man sia nga malatonan sila sang sakit. Gani nagpamatod si Esperanza nga panilagan na lang ang kahimtangan ni Caloy. Ginpakaon niya ini sang madamo nga kalamay agod magsuka.

Wala na makapanyaga si Esperanza nga subong nagapungko sa tupad sang hiligdaan, ang iya panulok nahigot kay Caloy apang ang iya huna-huna tinubuan na naman sang mga pakpak,

apang indi agod tultulon ang gintaipan sa kalibotan sang iya huna-huna sa diin nagahalok ang langit sa baybayon, kon indi manuktok sa kalangitan. Sa pinakauna nga higayon, sa madugay nga panahon, nag-ampo sia sa Makaako nga sugponan ang kabuhi ni Caloy.

Ginsabat ang pangamuyo ni Esperanza, ayhan bangod himpit sa iya tagipusuon ang ginpangayo nga bugay. Nagpagsik ang panimuot ni Caloy kag nagbalik ang mahagpok nga kadlaw niya nga nagatugob kag nagabuhi sa bilog nga balay. Nagpasalamat si Esperanza sa dulot nga kalipay kag bag-ong kabuhi nga iya naagom. Nagpamat-od sia nga iya ihalad ang nabilin nga dinag-on kag kusog agod tuytoy an si Caloy sa iya pagdako. Kon sang una ginhanda niya ang iya kaugalingon sa iya kamatayon, subong ginhanda niya ang iya kaugalingon agod atubangon nga may kaisog ang kabuhi.

Nagatunod na sadto ang adlaw, apang padayon si Caloy nga nagapanampuay sa tupad sang bintana kag nagatulok sa guwa sang kudal. Hinali may nagdulog nga salakyan. Nakita ni Esperanza nga gulpi nagtindog si Caloy kag nagdalagan pagguwa sa balay agod sugataon ang madugay na niya nga ginahulat.

Si Suping.
